

1. Життя подай

Дві згорблені спини, якими стікає електричне світло низької лампочки.

— Подай життя, — не обертаючи голови, просить один.

Й інший висуває шухляду стола з якимось гомінким дріб'язком.

Два хлопці налагодили виробництво ритуальних табличок в гаражі. Перший набирає на прес-формі опуклі літери чийогось імені, гострі цифри прибуття на землю й відбуття з неї.

— Життя подай, — каже він.

Й інший знаходить у столі кубик типографського шрифту й наосліп передає йому. Той, так само наосліп, бере і ставить в заготовку таблички між датами народження та смерті коротку риску.

2. Ветеран

То був один з перших моїх замовників.

Старий зі жмутиками волосся на погано поголеній худавій шиї, з вузлуватими руками з руків'їв заношеного брунатного піджака, з орденськими планками на грудях під розтягнутою кишенею.

Старий довго витягав з лівої кишені піджака носовичок, слинив пальці, розплутував вузлики, здобував з нього окуляри, стверджував їх на своєму великому жилкуватому носі.

Потім довго копирсався в правій кишені, нарешті вилловлював звідти конверт, потім слинив пальці, витягав з конверту папірець з кресленням пам'ятника, зробленим тремтливою старечею рукою, розгортав його на столі, дбайливо пригладжуючи кути і бганки.

Потім викрутивсь, як собака викусює під пахвою блоху, довго відстібав у внутрішній кишені якийсь гудзик, слинив пальці й відраховував сотенними купюрами всю суму за пам'ятник, папірець за папірцем.

— Не треба все одразу, — казав я. — Велика передплата — погана прикмета.

— Треба, треба, — трусив головою старий. — Краще одразу, мало що. Скільки років збирав, все боявся, що не встигну. Ось, встиг, слава тобі господи.

Потім він ліз у пакет, який весь цей час тримав у себе на колінах, діставав з нього теку, а з теки фото — жовте фото в рудих плямах старості, на якому густобровий лейтенант, зовсім хлопчисько, з упертою нижньою губою та в розкішних галіфе.

— Розкішні були галіфе, — казав старий, — що вже там. За мене на ці галіфе половина Києва жентися кликала.

Потім розповідав, як у сімнадцять років утік на фронт.

А війна, так, хоча, ну що війна. Ось, пам'ятаю, козу ми вкрали в одному селі і місяць ховали від командування у самохідці, щоб молоком лейтенанта лікувати. Бронхіт був у лейтенанта, жах який. Але вилікували, так. Потім козу в іншому селі віддали, бойова була коза, услід нам мекала, як їхали. А лейтенанта вбило за тиждень, осколком ось тут вжух, і все, став я лейтенантом.

За два тижні старий прийшов ще раз — прийняв роботу, свій портрет на камені, гвардійський значок у куті кам'яної арки, дату народження без дати смерті.

— Ну все, тепер за місце вирішити на цвинтарі, і все, встановите пам'ятник, і все, і помирати можна як людина, слава тобі господи.

— Невже, — обережно цікавився я, — і допомогти нема кому?

Він відмахувався. І відмовчувався.

Казав, що війну пройшов і нічого не боявся. Ну майже нічого не боявся. Ні, ну боявся, щоби не поранило тяжко, краще, щоб убило, але не поранило. А тепер ще боятися став, щоби не поховали, як собаку.

Старий пішов, обіцяв передзвонити за тиждень.

Він не подзвонив ані за рік, ані за два.

На кінець першого року, коли ближче до зими ми закінчили основні роботи та зчинили генеральне прибирання на майданчику, у кутку виявили пам'ятник дідові. Підняли договір, місяць видзвонювали, ніхто не брав слухавку. Пробыли адресу за номером телефону, з'їздили, двері ніхто не відчинив. Ще за місяці два чи три на дзвінок відповіли, що тут такий не мешкає, не дзвоніть, до побачення.

Пам'ятник дідові простояв на майданчику три роки.

Якийсь час ми шукали його за прізвищем у книгах обліку на діючих цвинтарях Києва. Нічого не знайшли.

Ще за рік ми переполірували пам'ятник і віддали його першому пенсіонеру, який прийшов робити замовлення, просто так, без грошей віддали, без грошей зробили новий портрет, написи і встановили.

Рік минув.

Я вже не пам'ятаю прізвища того старого, ветерана війни, лейтенанта в розкішних галіфе, який трохи не встиг померти як людина.

3. Життя після смерті

— Он вона, набирає воду у відро біля колонки, у синій спідниці. Вона тут живе.

— На цвинтарі? Де?

— У центрі ділянки будиночок дерев'яний бачив, за кутими ґратами? Там і живе.

— Не може бути.

— А ти піди поглянь...

Дерев'яний склеп над подвійним похованням, маленький будиночок два на два, вкритий підлоговою фарбою, низькі дверцята на залізних петлях, над ними напис «Спаси та збережи». Довкруг будиночка — ґрати метри зо два заввишки по периметру, з кованою в'яззю виноградних лоз, із залізними хрестами на кожному боці, і згори теж ґрати, ніби будиночок посадили у пташину клітку.

Ні, це не моя робота, і будиночку, і ґратам вже багато років.

Зовні біля могили немає жодних табличок.

Кажуть, там лежить загибла в автомобільній катастрофі родина.

Загинули всі, окрім жінки — її чоловік, мати та двоє дітей.

Жінку довго зшивали по шматках у хірургії, потім ще довше вона боролася зі смертю в реанімації. Вжила.

Вона продала все своє майно — квартиру, хату в селі, з усіма меблями та речами, з дитячими сукенками та чоловічими костюмами, з іграшками та альбомами фотографій. Кажуть, вона навіть не заходила всередину, віддала документи ріелторській конторі, згодом прийшла по гроші.

На отримані кошти жінка збудувала на сімейній могилі дерев'яний склеп, поставила ґрати, залишок грошей роздала по церквах і храмах.

І оселилася там, на цвинтарі.

— Чи не лячно їй там?

— Не знаю. Лячно, мабуть.

— Ні, навряд. А що її охорона не виганяє?

— Виганяли, але вона повертається. Та що вона наробить? Нехай живе.

На зиму, коли ставало зовсім вже холодно, жінка йшла жити в якийсь монастир. Поверталася вона із першим теплом. Ще цвинтарним водогоном не пускали воду, ще вночі від паморозку синіли куті виноградні грона, а охоронці вже помічали її постать, що блукає між огорожками та хрестами.

Я зрозумів, чому сьогодні згадав саме той пам'ятник і ту жінку. Просто сьогодні я їздив на заміри на той самий цвинтар і вперше за кілька років не зустрів її біля родинної могили.

Здивувався.

Проїхав ще раз довкруг ділянки.

Вийшов, роззирнувся.

Ні, не видно її.

Не видно.